

*Алена Іванаўна Дзінгілеўская*

*аспірант 2-га года навучання каф. беларускай філалогіі  
Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы*

**Alena Dzingileuskaya**

*2 Year Post-Graduate of the Department of Belarusian Philology  
of the Yanka Kupala State University of Grodno  
e-mail: dingilevskaya87@bk.ru*

## СПОСАБЫ ЎТВАРЭННЯ ПАРАНІМІЧНЫХ АБ'ЯДНАННЯЎ У БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЕ

Адлюстраваны вынікі назіранняў за тым, у апоры на якія фактары і якімі шляхамі складаюцца паранімічныя аб'яднанні прыметнікаў, утвораных ад адной асновы, у беларускай літаратурнай мове. Для кожнай мадэлі ўтварэння паранімічных аб'яднанняў прыметнікаў прыводзіцца шэраг прыкладаў і даецца іх аналіз. Адзначаецца, што паранімічныя аб'яднанні могуць узнікаць на аснове аднаго або розных лексіка-смантычных варыянтаў лексемы пры дапамозе розных афіксаў. У тых выпадках, калі аднаасноўныя ўтварэнні з'яўляюцца вытворнымі ад аднаго значэння і маюць аднолькавы суфікс, адзін з кампанентаў паранімічнай пары прадстаўлены ў кароткай форме (у назоўным і вінавальным склонах), для другога характэрна поўная форма. У прыметнікаў-паранімаў з тоеснай марфемнай структурай дыфе-рэнцыятарам словаўтваральных значэнняў выступае націск. Вынікі праведзенага даследавання могуць быць прадстаўлены ў лексікаграфіі – як дадатак да слоўніка паранімаў, у лексікалогіі – пры распрацоўцы класіфікацый прыметнікаў-паранімаў, а таксама ў практыцы выкладання беларускай мовы для сту-дэнтаў і школьнікаў.

**Ключавыя словы:** паранімы, словаўтваральная паранімія, прыметнікі-кадэрываты, паранімічныя аб'яднанні.

### **Ways of Formation of Paronymic Combinations in the Belarusian Literary Language**

The article reflects the results of observations on the factors and ways in which paronymic combinations of one-stem adjectives in the Belarusian literary language are formed. A number of examples are given for each model of the formation of paronymic combinations and the analyse is given. It is noted that paronymic combinations can arise on the basis of one or different lexical-semantic variants of the lexeme with help of different affixes. In cases where one-stem formations are derived from the same meaning and have the same suffix, one of the components of the paronymic pair is used in a short form (in the nominative and accusative cases), and for the other the full form is characteristic. The accent acts as a differentiator of word formation meanings for adjectives-paronyms with the same morphemic structure. The results of the research can be used in lexicography as an addition to the dictionary of paronyms, in lexicology – for developing classifications of adjectives-paronyms, as well as in the practice of teaching the Belarusian language for students and pupils.

**Key words:** paronyms, wordbuilding paronymy, adjectives-coderivates, paronymic combinations.

### **Уводзіны**

У сучасным мовазнаўстве вывучэнне параніміі як у шырокім, так і ў вузкім разуменні не з'яўляецца новым. Вядома, што да паранімаў у вузкім значэнні адносяць аднакаранёвыя словы адной часціны мовы, якія маюць сугучную форму, але якія з'яўляюцца смантычна адрознымі. Пры шырокім разуменні тэрміна да паранімаў адно-

сяць усякія блізкія па гучанню словы [1, с. 31]. Мы абмяжоўваемся разглядам паранімаў у вузкім значэнні і «разумеем пад паранімамі словы, якія маюць агульны карань, але адрозніваюцца афіксальнай часткай і значэннем» [2, с. 54], пры гэтым словаўтваральнымі паранімамі будзем лічыць тыя, што ўтвораны ад адной утваральнай асновы пры дапамозе розных (радзей – аднолькавых) словаўтваральных афіксаў, а ў словах з тоеснай марфемнай структурай адрозніваюцца месцам націску.

---

*Навуковы кіраўнік – Валерый Леанідавіч Варановіч, кандыдат філалагічных навук, дацэнт, дацэнт кафедры беларускай філалогіі Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы*

У лінгвістыцы словаўтваральнымі паронімамі прынята называць «сугучныя словы, якія ўтвораны ад адной утваральнай асновы, але з дапамогай розных словаўтваральных сродкаў» [3, с. 9], якія належаць да адной часціны мовы і маюць адрозную семантыку. Гэта значыць, што да словаўтваральных паронімаў можна аднесці «словы, якія размяшчаюцца ў межах аднаго словаўтваральнага гнязда, але розных словаўтваральных радоў, і якія адрозніваюцца лексічным значэннем» [4, с. 122].

Некаторыя даследчыкі сцвярджаюць, што словаўтваральная паранімія мае тыпавы характар. Пад паранімічнымі словаўтваральнымі тыпамі мовазнаўцы разумеюць словаўтваральныя тыпы, якія характарызуюцца аднолькавымі словаўтваральнымі сувязямі, рознымі словаўтваральнымі сродкамі і паранімічнымі значэннямі [5, с. 38; 3, с. 5]. Напрыклад: *балотны* – *балоцісты*, *лясны* – *лясісты*.

Тыпалагічныя праявы ў сферы параніміі можна ўбачыць і ў іншым маштабе – на ўзроўні максімальнага абагульнення, прыняўшы за аснову шэраг фактараў. Адным з такіх фактараў з’яўляецца лексіка-семантычны варыянт лексемы (далей – ЛСВ). Паколькі сэнсавыя сувязі паміж намінацыйнымі адзінкамі ўсталёўваюцца не на аснове лексем, а на аснове іх ЛСВ, «якія выступаюць як элементарныя адзінкі лексіка-семантычнай сістэмы мовы» [6, с. 399], трэба зыходзіць з таго, што менавіта паасобныя ЛСВ слоў выяўляюць тую ці іншую адносіны. На ўзнікненне паранімічных адносін паміж словамі можа ўплываць тое, што яны суадносяцца з рознымі значэннямі матывальнага слова. А часам паранімы маюць дачыненне да аднаго ЛСВ лексемы, дзе адрознасць значэнняў забяспечваецца рознымі фармантамі. Акрамя таго, паранімічныя адносіны ўзнікаюць і за кошт таго, што ў розных кампанентаў пары націск аказваецца ў розных месцах.

Наша даследаванне праведзена на прыкладах аднакаранёвых аднаасноўных прыметнікаў (прыметнікаў-кадэрыват), якія выяўляюць паранімічныя адносіны. Матэрыялам даследавання паслужылі словы з «Граматычнага слоўніка прыметніка, займенніка, лічэбніка, прыслоўя» (далей – ГСПЗЛП) [7] і з «Слоўніка беларускай мовы» (далей – СБМ) [8], а дэфініцыі прымет-

нікаў-паронімаў узяты з «Слоўніка паронімаў беларускай мовы» С. М. Грабчыкава (далей – СПБМ) [9] і з пяцітомнага «Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы» (далей – ТСБМ) [10].

Аб’ектам нашага аналізу з’яўляюцца прыметнікі-паранімы, утвораныя ад адной асновы.

Прадмет даследавання – шляхі і фактары, у апоры на якія складаюцца паранімічныя аб’яднанні аднаасноўных прыметнікаў.

Мэта артыкула – вызначыць асноўныя спосабы ўтварэння паранімічных аб’яднанняў сярод ад’ектыўных паронімаў, утвораных з дапамогай адрозных фармантаў, а ў выпадках супадзення структуры – пры дапамозе націску.

### Асноўная частка

Прааналізаваўшы тое, якія з фактараў задзейнічаны пры ўстанаўленні паранімічных адносін, можна вылучыць наступныя *спосабы*, ці, інакш, *мадэлі ўтварэння паранімічных аб’яднанняў аднаасноўных прыметнікаў*.

**1. Паранімы ўзыходзяць да аднаго ЛСВ пэўнай лексемы, а дыферэнцыятарамі словаўтваральных значэнняў выступаюць розныя фарманты** (акіянічны – акіянскі, пыльны – пылавы, прастудлівы – прастудны, агідлівы – агідны, гультайскі – гультаваты, абрыдлівы – абрыдлы, акцыянерны – акцыянерскі, арнаментны – арнаментальны, вавёркавы – вавёрчын). У ТСБМ, напрыклад, *абрыдлівы* падаецца як ‘які абрыдае; надакучлівы’, а *абрыдлы* – як ‘які абрыдзеў; надакучыў; прыкры, нялюбы’ [11, с. 101]. Так, *абрыдлай* можа быць *стрыжка*, *песня*, *сукенка*, а *абрыдлівым* – *сусед*.

Утварэнні *прастудлівы* – *прастудны* матываваны агульнай лексмай *прастуда*, якая фіксуецца ў ТСБМ са значэннем ‘ахаладжэнне арганізма чалавека, якое выклікае хваробу’ і мае дадатковае адценне значэння ‘хвароба, выкліканая ахаладжэннем арганізма чалавека’ (падаецца як размоўнае) [12, с. 371]. Фарманты *-лів-* і *-н-*, далучаючыся да асновы, надаюць аднакаранёвым утварэнням адрозненне ў семантыцы. Суфікс *-лів-* надае значэнне ‘схільны да таго, што названа ўтваральным словам’, а суфікс *-н-* мае значэнне аднесенасці да таго, што

називаецца ўтваральным словам. Прыметнік *прастудлівы* падаецца ў ТСБМ як размоўнае слова са значэннем ‘схільны да прастуды’, а дэрыват *прастудны* тлумачыцца як ‘які мае адносіны да прастуды; выкліканы прастудай’ [12, с. 372]. Напрыклад, у спалучэннях *прастудлівае дзіця – прастуднае захворванне* прыметнікі-кадэрываты маюць агульны семантычны кампанент, а адрознасць іх значэнняў вызначаецца далучэннем да ўтваральнай асновы розных афіксаў з рознымі словаўтваральнымі значэннямі.

Такім чынам, словаўтваральныя паронімы гэтай групы з’яўляюцца ўтварэннямі ад аднаго ЛСВ лексемы, гэта значыць, што яны маюць дачыненне да аднаго значэння, разам з тым развіваючы яго пры дапамозе адрозных афіксальных частак.

**2. Паронімы ўзыходзяць да розных ЛСВ лексемы, а розныя фарманты ўзмацняюць адрознасць іх семантыкі.** Прыкладзём некалькі прыкладаў: *кароністыя ліпы – каронныя землі, культавая музыка – культаўскія тэндэнцыі, нарыўны вецер – нарыўістая натура, пад’ёмная нага – пад’ёмны мост, навуцінная сетка – навуцінавы невад, жытнёвае поле – жытні хлеб, гразкія дарогі – гразевыя ванны*.

Разгледзім аднаасноўныя прыметнікі *абалоністы* і *абалонны*. Гэтыя ўтварэнні маюць дачыненне да лексемы *абалона*, якая падаецца ў ТСБМ з наступнымі значэннямі: 1) ‘частка даліны ракі, якая ў паводку заліваецца вадою’; 2) ‘слой драўніны сасны, што знаходзіцца паміж стрыжнем і карою’ [11, с. 33]. ТСБМ фіксуе ўтварэнне *абалоністы* са значэннем ‘які мае тоўстую абалону’, а дэрыват *абалонны* прадстаўлены са значэннем ‘які мае дачыненне да абалоны’ [11, с. 33]. Прыметнікі-кадэрываты *абалоністы* і *абалонны* выяўляюць паранімічныя адносіны, што можам падкрэсліць на прыведзеных спалучэннях: *абалоністыя сосны – абалонныя землі*. У першым выпадку ўжыты прыметнік *абалоністыя* мае дачыненне да другога ЛСВ лексемы *абалона*. А ў другім спалучэнні дэрыват *абалонны* ўтвораны ад першага ЛСВ слова *абалона*.

Звернем увагу і на ўтварэнні *кароністы* – *каронны*. У ТСБМ бачым, што *кароністы* падаецца як ‘які мае вялікую карону (у 3 знач.)’; *галінасты*, а *каронны* – як ‘які мае адносіны да кароны (у 1, 2 знач.)’; *Уст*. Дзяржаўны, урадавы (пра манархічныя

краіны)’ [13, с. 645]. Так, напрыклад, *ліпы*, якія маюць вялікую карону (крону), называюць *кароністымі*. А *землі*, якія належаць пэўнай манархii, – *кароннымі*.

Згаданыя прыметнікі-кадэрываты маюць дачыненне да розных ЛСВ матывальнай лексемы, а розныя суфіксы павялічваюць ступень адрознення ў семантыцы вытворных прыметнікаў. Але аднаасноўныя прыметнікі-паронімы ад розных ЛСВ пэўнай лексемы семантычна больш аддалены адзін ад другога, чым тыя, што ўтвараюцца ад аднаго ЛСВ.

**3. Паронімы ўзыходзяць да аднаго ЛСВ, маюць тоесную марфемную структуру, а дыферэнцыятарам словаўтваральных значэнняў выступае націск.** Прыкладзём прыклады аднаасноўных прыметнікаў з аднолькавай марфемнай структурай і разнамесным націскам: *людскі – людскі́, вётравы – ветравы́, вётраны – ветраны́, нарыўны – нарыўны́, шлюзаваы – шлюзавы́, сазанавы – сазановы́, часткавы – частковы́*.

У СПБМ прыводзяцца наступныя пары паронімаў-прыметнікаў: *вётравы – ветравы́, вётраны – ветраны́, людскі – людскі́*. Прыметнік *вётравы* падаецца як ‘які мае адносіны да ветру’, а *ветравы́* – як ‘прызначаны для засцярогі ад ветру’ [9, с. 60]. Таму *навеў* ці *подых* можа быць названы *вётравым*, а *шкло* або *шчыток* – *ветравым*. У спалучэннях *вётраны дзень // ветраны млын* аднаасноўныя прыметнікі выступаюць таксама ў якасці паронімаў, паколькі ўтварэнне *вётраны* ўжываецца ў значэнні ‘з ветрам; які суправаджаецца ветрам’, а дэрыват *ветраны́* адпавядае значэнне ‘які прыводзіцца ў рух ветрам’.

У ГСПЗЛП знаходзім таксама такую пару прыметнікаў-кадэрыватаў, як *сазановы – сазанавы*. Згаданыя аднаасноўныя прыметнікі маюць дачыненне да лексемы *сазан*. Пры гэтым утварэнне *сазановы* мае лексічнае значэнне ‘які мае адносіны да сазана; належыць сазану, уласцівы яму’ [14, с. 20], а дэрыват *сазанавы* падаецца ў ТСБМ у значэнні ‘прыгатаваны з сазана’ [14, с. 20]. Таму ў спалучэннях *сазановая галава – сазанавы суп* тоесныя па марфемнай будове аднаасноўныя ўтварэнні выяўляюць паранімічныя адносіны, пры гэтым сродкам дыферэнцыяцыі значэнняў выступае націск.

Такім чынам, аднаасноўныя прыметнікі-паронімы тыпу *сазановы* – *сазанавы* ці *вётраны* – *ветраны* маюць агульны семантычны кампанент, а таксама аднолькавую афіксальную частку. Менавіта разнаменнасць націску з’яўляецца ў адзначаных выпадках сродкам адрознівання слоў. Гэта значыць, што ў вытворных словах з тоесным марфемным складам (або структурай) рознае месца націску забяспечвае адрознасць значэнняў. Іншымі словамі, націск абумоўлівае не толькі фармальнае адрозненне паміж такімі ўтварэннямі, але і семантычнае, выступаючы сродкам дыферэнцыяцыі лексем [15, с. 38].

Паронімы прадстаўленай мадэлі трэба адрозніваць ад частковых амонімаў, якія таксама маюць супадзенне ў фанемным складзе і розны націск, які ўказвае на адрознасць значэнняў. Напрыклад, *атласны* і *атласны*, дзе ўтварэнне *атласны* мае значэнне ‘які мае ўласцівасці атласу; зроблены з атласу’, а *атласны* – ‘які мае адносіны да атласа’ [11, с. 296]. Амонімы не маюць сэнсавай сувязі паміж сабой, а паронімы з’яўляюцца аднаасноўнымі ўтварэннямі, якія маюць агульны семантычны цэнтр – нешта агульнае, што іх звязвае.

**4. Паронімы з аднолькавымі фармантамі ўзыходзяць да розных ЛСВ, а дыферэнцыятарам словаўтваральных значэнняў выступае націск.** Пара аднакаранёвых утварэнняў *стрыжнявы* – *стрыжнёвы* ў спалучэннях *стрыжнявы* *корань канюшыны* – *стрыжнёвая* *плынь ракі* адлюстроўваюць прыналежнасць да розных ЛСВ лексемы *стрыжань*. Утварэнне *стрыжнявы* (*корань канюшыны*) мае дачыненне да значэння ‘унутраная частка сцябла (ствала) або кораня раслін’, а дэрыват *стрыжнёвая* (*плынь ракі*) адлюстроўвае зусім іншы ЛСВ слова *стрыжань*, а менавіта – ‘глыбокае месца ў рэчышчы ракі, месца з самым хуткім цячэннем у рацэ’ [14, с. 348].

Звернем увагу на лексему *поле*. ТСБЛІМ падае яе ў 9 значэннях. Прыметнік *палявы* з’яўляецца ўтварэннем ад лексемы *поле* ў 1–5 знач. [16, с. 605]. Таму ўтварэнне *палявы* сустракаецца ў наступных спалучэннях: *палявыя работы*, *палявая даль*, *палявы шпіталь*, *палявая мыш*, *палявая практыка*. Але ў лінгвістычных тэкстах ужываецца таксама прыметнік *полевы*, напрыклад: *полевая семантыка*, *полевы метады даследа-*

*вання*. Ад’ектыўныя ўтварэнні *палявы* і *полевы* маюць дачыненне да розных значэнняў лексемы *поле*, яны з’яўляюцца вытворнымі ад розных ЛСВ мнагазначнага слова. Праўда, варта адзначыць, што прыметнік *полевы* не прадстаўлены пакуль ні ў якіх слоўніках, аднак імавернасць розначытання словазлучэння *палявыя даследаванні* (так традыцыйна называюць даследаванні падчас дыялекталагічных экспедыцый, заснаваныя на непасрэдным кантакце лінгвістаў і носбітаў мовы як рэспандэнтаў у месцах пражывання апошніх) вымагае ад аўтараў паказанай вышэй дыферэнцыяцыі азначэнняў.

Такім чынам, параўноўваючы апошнія дзве мадэлі паранімічных аб’яднанняў, можна сцвярджаць, што аднакаранёвыя вытворныя словы з аднолькавай фінальнай часткай, у якіх рознае месца націску забяспечвае адрознасць значэнняў, могуць матывавацца аднолькавым значэннем або могуць суадносіцца з рознымі ЛСВ адной лексемы. Але вытворныя ўтварэнні ад аднаго ЛСВ пэўнай лексемы семантычна бліжэйшыя адзін да другога, чым тыя, якія маюць дачыненне да розных ЛСВ лексемы.

**5. Паронімы з аднолькавымі суфіксамі ўзыходзяць да аднаго ЛСВ, адзін са складнікаў паранімічнай пары прадстаўлены ў кароткай форме (у назойным і вінавальным склонах), а другі мае поўную форму.** Да прыметнікаў-кадэрыватаў названай мадэлі можна аднесці ўтварэнні з суфіксамі *-аў-* (*-оў-*, *-еў-*, *-ов-*, *-ёв-*, *-ав-*, *-ев-*), *-ін-* (*-ын-*). Гэтыя прыметнікі з’яўляюцца вытворнымі словамі ад назойнікаў (часцей ад назваў птушак і звяроў). Напрыклад: *каришуноў* – *каришуновы*, *вожыкаў* – *вожыкавы*, *груганоў* – *гругановы*, *цецерукоў* – *цецеруковы*, *сوماў* – *сомавы*, *собалеў* – *собалевы*, *насарогаў* – *насарогавы*, *кракадзілаў* – *кракадзілавы*, *мамантаў* – *мамантавы*, *гарнастаеў* – *гарнастаевы*, *бараноў* – *барановы*, *жабін* – *жабіны*, *кабылін* – *кабыліны* і г. д.

Наяўнасць кароткай і поўнай формы некаторых прыметнікаў у беларускай мове дазваляе размяжоўваць прыналежнасць індывідуальную (для канкрэтнай істоты) і групавую, калі прыметнік атрымлівае больш шырокае значэнне і ўказвае на ўласцівасць і тыповыя прыметы, характэрныя для тых ці іншых істот, жывёл [17, с. 99]. Таму прыметнік, які мае кароткую форму, выражае індывідуальную прыналежнасць

прадмета пэўнай асобе ці жывой істоце, названай утваральнай асновай прыналежнага прыметніка, а адпаведны яму прыметнік-кадэрыват мае адносна-якаснае або адносна-прыналежнае значэнне.

Разгледзім аднаасноўныя ад'ектыўныя ўтварэнні *кратоў* – *кратовы*. Лексема *кратоў* у словазлучэнні *кратоў хвост* ужываецца са значэннем 'які належыць крату' [13, с. 725] і выражае індывідуальную прыналежнасць, а прыметнік-кадэрыват *кратовы* мае значэнне 'які мае адносіны да крата, належыць яму; зроблены са шкурак крата' [13, с. 725]. Адноснае значэнне апошняга ўтварэння можна прасачыць на прыкладзе *кратовы каўнер* – такі, які выраблены са шкуркі крата. Наяўнасць слова *належыць* у дэфініцыі лексемы *кратовы* дазваляе ўжываць яе для абазначэння групавой прыналежнасці з улікам уласцівасцей, характэрных для такіх жывых істот, як *краты*. Напрыклад, *кратовая шкурка* або *кратовыя норы*, дзе дэрыват *кратовы* атрымлівае больш шырокае значэнне і ўказвае на адметныя характарыстыкі *кратоў*. «У лінгвістычнай літаратуры такія прыметнікі іншы раз кваліфікуюцца як адносна-прыналежныя» [17, с. 99]. Такім чынам, у спалучэннях *кратоў хвост* – *кратовы каўнер* – *кратовыя норы* аднаасноўныя ўтварэнні *кратоў* – *кратовы* маюць семантычнае адрозненне.

Паранімічная пара адназоўнікавых прыметнікаў *каришуноў* // *каришувовы* таксама адлюстроўвае адрозную семантыку. Утварэнне *каришувовы* мае лексічнае значэнне 'які мае адносіны да каршуна; такі, як у каршуна' [13, с. 651], а дэрыват *каришуноў* падаецца ў ТСБМ у значэнні 'які належыць каршуну' [13, с. 651]. Прыметнік *каришуноў* паказвае на індывідуальную прыналежнасць канкрэтнаму *каришуну*, а слова *каришувовы* выражае гэтак званую групавую прыналежнасць. Напрыклад, у спалучэннях *каришувовы гняздо* – *каришувовы крык* прыметнікі-кадэрываты паказваюць адпаведна на індывідуальную прыналежнасць (гняздо канкрэтнага каршуна) і групавую (крык, які ўласцівы каршунам), тым самым выяўляючы адрозныя значэнні. Аналіз кантэкстаў у беларускім нацыянальным корпусе паказвае, што ўтварэнне *каришувовы* шырока ўжываецца ў мастацкай літаратуры. Наступны кантэкст адлюстроўвае тое, што ад-

носны прыметнік *каришувовы* можа развіваць таксама і якаснае значэнне: «*Каб спадачына наша не перайшла ў карішувовыя рукі*» [18]. Такім чынам, аднаасноўныя прыметнікі ў поўнай і кароткай формах з аднолькавымі суфіксамі выяўляюць паранімічныя адносіны, што выразна праяўляецца ў іх спалучальных характарыстыках.

Прыметнікі-кадэрываты, утвораныя ад назоўнікаў жаночага роду з суфіксам *-ін-(-ын-)* з націскам на тым складзе, што і ва ўтваральным слове, маюць значэнне 'які належыць таму, хто названы ўтваральным словам' і тым самым выражаюць індывідуальную прыналежнасць. Адпаведныя аднаасноўныя ўтварэнні ў поўнай форме маюць націск на суфіксе і агульнае значэнне 'уласцівы таму, мае адносіны да таго, што названа ўтваральным словам' [19, с. 297]. Такім чынам, прыметнікі-кадэрываты *жабі́н* – *жабі́ны*, *кабы́лін* – *кабы́ліны*, *гальчы́н* – *гальчы́ны* ў такіх спалучэннях, як: *жабі́на ікра* // *жабі́ны канцэрт*; або, напрыклад, *кабы́ліна грыва* – *кабы́лінае малако*; ці *гальчы́на гняздо* – *гальчы́ны крык* – выяўляюць паранімічныя адносіны.

Звернем увагу на тое, што гэтая мадэль можа ўключаць таксама прыметнікі, утвораныя ад асноў неадзасягоўных назоўнікаў. Паранімічныя адносіны можна адзначыць, напрыклад, паміж утварэннямі *жакардаў* і *жакардавы*. Прыметнік у кароткай форме *жакардаў* мае лексічнае значэнне 'прызначаны для вырабу тканін з вельмі складаным буйнаўзорным малюнкам', а ўтварэнне *жакардавы* фіксуецца ТСБМ са значэннем 'вытканы з дапамогай ткацкага станка, аснашчанага жакардавай машынай'. Адзначым, што ўтварэнне *жакардавы* шырока ўжываецца ў мастацкай літаратуры, прадстаўлена ў энцыклапедычным выданні, таксама сустракаецца і ў тэкстах газет, аб чым сведчаць наступныя прыклады: *Яркія дываны – набіўныя і жакардавыя – здавалася, гарэлі* (У. Карпаў. За годам год); *Асн. прадукцыя (1997): дываны і дывановыя вырабы (жакардавыя і аксмінстэрскія паўшарсцяныя), дарожкі ворсавыя...* (Беларуская Энцыклапедыя); *Павесіла на яго два вялікія жакардавыя накрывалы...* (Газета Слоні́мская) [18]. Падкрэслім таксама, што сустракаюцца прыклады з парушэннем нормы маўлення: *Першай праграмавальнай прылады прынята лічыць жакардавы ткацкі*

станок, створаны ў 1804 годзе... [18]. Паколькі гаворка вядзецца пра ткацкі *станок*, які прызначаны для вырабу тканін, то дакладней было б ужыванне ўтварэння *жакардаў* замест *жакардавы*, бо лексема *жакардавы* мае ўсё ж іншае значэнне, а менавіта – ‘вытканы з дапамогай ткацкага станка, аснашчанага жакардавай машынай’. Як бачым, няправільнае ўжыванне словаўтваральных паронімаў можа парушаць нормы маўлення.

Такім чынам, падкрэслім, што паранімічныя пары гэтай мадэлі матываваны ад-

ным утваральным словам і маюць аднолькавыя суфіксы, што можа прыводзіць да няправільнага ўжывання адной адзінкі замест другой. Адрознасць семантыкі забяспечваецца рознымі формамі прыметнікаў, а ў некаторых выпадках і змяшчэннем націску.

Разгледзеўшы прыведзеныя вышэй сітуацыі ўзнікнення паранімічных адносін сярод прыметнікаў-кадэрыватаў, можна зафіксаваць і адлюстравіць у табліцы адпаведныя спосабы, ці, інакш, мадэлі ўтварэння ад’ектыўных паранімічных аб’яднанняў (табліца).

Табліца. – Мадэлі ўтварэння паранімічных аб’яднанняў

| Паказчыкі |   |                                          |         |        |                             |
|-----------|---|------------------------------------------|---------|--------|-----------------------------|
|           |   | ЛСВ, якім матывуюцца прыметнікі-паронімы | Фармант | Націск | Форма (кароткая або поўная) |
| Мадэлі    | 1 | +                                        | –       | + / –  | + / –                       |
|           | 2 | –                                        | –       | + / –  | +                           |
|           | 3 | +                                        | +       | –      | +                           |
|           | 4 | –                                        | +       | –      | +                           |
|           | 5 | +                                        | +       | + / –  | –                           |

Заўвага. – «+» – аднолькавы (супадзенне); «–» – розны (несупадзенне).

Як вынікае з выкладзенага вышэй, параніміі ўласцівы тыпавы характар. Словаўтваральныя ад’ектыўныя паронімы ўтвараюцца ад адной вытворнай асновы, якая выступае ў адным і тым жа ЛСВ або прадстаўляе розныя ЛСВ сваёй змештавай структуры, і з дапамогай розных словаўтваральных суфіксаў. У выпадку супадзення афіксальных частак дыферэнцыятарам значэнняў з’яўляецца націск. Супрацьпастаўленне прыметнікаў з кароткай формай (у назойным і вінавальным склонах) і поўнай таксама можа выступаць як сродак дыферэнцыяцыі паранімічных адзінак.

#### Заклучэнне

Прыведзены ў артыкуле аналіз шляхоў і фактараў, паводле якіх складваюцца ад’ектыўныя паранімічныя аб’яднанні, дазваляе прадставіць вынікі працэсу ўтварэння апошніх у выглядзе наступных мадэляў:

1. Першай мадэлі адпавядаюць аднаасноўныя прыметнікі, якія ўтвараюцца ад аднаго ЛСВ пэўнай лексемы, а розныя фарманты забяспечваюць дыферэнцыяцыю словаўтваральных значэнняў.

2. Другая мадэль утварэння паранімічных аб’яднанняў прадугледжвае такія аднаасноўныя ўтварэнні, якія ўзыходзяць да

розных ЛСВ лексемы, а розныя суфіксы ўзмацняюць адрознасць іх семантыкі. Пры гэтым утварэнні ад розных ЛСВ пэўнай лексемы семантычна больш аддалены адзін ад другога, чым тыя, што маюць дачыненне да аднаго ЛСВ.

3. Да трэцяй мадэлі можна аднесці тоесныя паводле марфемнай структуры прыметнікі-кадэрываты, якія адносяцца да аднаго ЛСВ пэўнай лексемы, дзе дыферэнцыятарам словаўтваральных значэнняў выступае націск. Гэта значыць, што націск абумоўлівае не толькі фармальнае адрозненне паміж такімі ўтварэннямі, але і семантычнае.

4. Паронімы, якія ўзыходзяць да розных ЛСВ лексемы і маюць аднолькавыя суфіксы, дыферэнцыятарам словаўтваральных значэнняў для якіх выступае націск, адпавядаюць чацвёртай мадэлі ўтварэння паранімічных аб’яднанняў.

5. Пятая мадэль утварэння паранімічных аб’яднанняў прадугледжвае прыметнікі-паронімы, якія маюць дачыненне да аднаго ЛСВ і маюць аднолькавыя суфіксы, але пры гэтым адзін з прыметнікаў паранімічнай пары прадстаўлены ў кароткай форме (у назойным і вінавальным склонах), а другі мае поўную форму. Гэтай мадэлі адпавядаюць

прыметнікі-кадэрываты, утвораныя ад назоўнікаў (часцей адушаўлёных) пры дапамозе суфіксаў -аў- (-оў-, -еў-, -ов-, -ёв-, -ав-, -ев-), -ін- (-ын-).

Вынікі прапанаванага даследавання могуць быць выкарыстаны ў лексікаграфіі –

для дапаўнення «Слоўніка паронімаў беларускай мовы», у лексікалогіі – пры распрацоўцы класіфікацый прыметнікаў-паронімаў, а таксама ў практыцы выкладання беларускай мовы для студэнтаў ўстаноў вышэйшай адукацыі.

## СПІС СКАРАЧЭННЯЎ І ЎМОЎНЫХ АБАЗНАЧЭННЯЎ

ЛСВ – лексіка-семантычны варыянт.

СПБМ – Грабчыкаў, С. М. Слоўнік паронімаў беларускай мовы / С. М. Грабчыкаў. – Мінск : Нар. асвета, 1994. – 478 с.

ТСБМ – Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т., 6 кн. / пад аг. рэд. К. К. Атраховіча (К. Крапівы) ; АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа. – Мінск : БелСЭ, 1977–1984. – Т. 1 : А – В / рэд. М. П. Лобан. – 1977. – 604 с.; Т. 2 : Г – К / рэд. А. Я. Баханькоў. – 1978. – 768 с.; Т. 3 : Л – П / рэд. П. М. Гапановіч. – 1979. – 672 с.; Т. 4 : П – Р / рэд. Г. Ф. Вештарт. – 1980. – 768 с.; Т. 5, кн. 1. С – У / рэд. М. Р. Суднік. – 1982. – 663 с.; Т. 5, кн. 2. У – Я / рэд. М. Р. Суднік. – 1984. – 608 с.

ГСПЗЛП – Граматычны слоўнік прыметніка, займенніка, лічэбніка, прыслоўя / НАН Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы ; навук. рэд. В. П. Русак. – 2-е выд., дапрац. – Мінск : Беларус. навука, 2013. – 1135 с.

СБМ – Слоўнік беларускай мовы / НАН Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы ; ўклад. Н. П. Еўсіевіч [і інш] ; навук. рэд. А. А. Лукашанец, В. П. Русак. – Мінск : Беларус. навука, 2012. – 916 с.

## СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. Дзінгілеўская, А. І. Суадносіны паміж словаўтваральнай сінаніміяй і словаўтваральнай параніміяй у беларускай літаратурнай мове / А. І. Дзінгілеўская // Весн. Гродзен. дзярж. ун-та імя Янкі Купалы. Сер. 3, Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія. – 2022. – Т. 12, № 1. – С. 29–38.

2. Дзінгілеўская, А. І. Словаўтваральная сінанімія і паранімія ва ўсходнеславянскім мовазнаўстве / А. І. Дзінгілеўская // Нацыянальна-культурны кампанент у літаратурнай і дыялектнай мове : матэрыялы рэсп. навук.-практ. канф., Брэст, 12 лют. 2021 г. / Брэст. дзярж. ун-т імя А. С. Пушкіна ; рэдкал.: Л. В. Леванцэвіч, Т. А. Кісель, Н. Р. Якубук. – Брэст, 2021. – С. 54–57.

3. Иванова, Д. А. Словообразовательная паронимия в русском и немецком языках (на материалах имен прилагательных) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Д. А. Иванова. – Казань, 2016. – 24 с.

4. Шепель, Ю. А. Антропоцентрический подход в области дериватологии современного русского языка (на материале морфологической асимметрии и изоморфизма адективных словообразовательных рядов) / Ю. А. Шепель // Лінгвістыка. Лінгвокультуралогія. – 2014. – Т. 7. – С. 110–127.

5. Николаев, Г. А. Словообразовательная паронимия в русском и других славянских языках / Г. А. Николаев // Acta Universitatis Lodzensis. Folia Linguistica Rossica, 2. – 2006. – С. 33–42.

6. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Совет. Энцикл., 1990. – 685 с.

7. Граматычны слоўнік прыметніка, займенніка, лічэбніка, прыслоўя / НАН Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы ; навук. рэд. В. П. Русак. – 2-е выд., дапрац. – Мінск : Беларус. навука, 2013. – 1135 с.

8. Слоўнік беларускай мовы / НАН Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы ; ўклад. Н. П. Еўсіевіч [і інш] ; навук. рэд. А. А. Лукашанец, В. П. Русак. – Мінск : Беларус. навука, 2012. – 916 с.

9. Грабчыкаў, С. М. Слоўнік паронімаў беларускай мовы / С. М. Грабчыкаў. – Мінск : Нар. асвета, 1994. – 478 с.

10. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т., 6 кн. / пад агул. рэд. К. К. Атраховіча (К. Крапівы) ; АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа. – Мінск : БелСЭ, 1977–1984. – 5 т.
11. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т., 6 кн. / пад агул. рэд. К. К. Атраховіча (К. Крапівы) ; АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа. – Мінск : БелСЭ, 1977–1984. – Т. 1 : А – В / рэд. М. П. Лобан. – 1977. – 604 с.
12. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т., 6 кн. / пад агул. рэд. К. К. Атраховіча (К. Крапівы) ; АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа. – Мінск : БелСЭ, 1977–1984. – Т. 4 : П – Р / рэд. Г. Ф. Вештарт. – 1980. – 768 с.
13. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т., 6 кн. / пад агул. рэд. К. К. Атраховіча (К. Крапівы) ; АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа. – Мінск : БелСЭ, 1977–1984. – Т. 2 : Г – К / рэд. А. Я. Баханькоў. – 1978. – 768 с.
14. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т., 6 кн. / пад агул. рэд. К. К. Атраховіча (К. Крапівы) ; АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа. – Мінск : БелСЭ, 1977–1984. – Т. 5 : С – У / рэд. М. Р. Суднік. – 1982. – 663 с.
15. Дзінгілеўская, А. І. Прыметнікі-паронімы ў беларускай мове / А. І. Дзінгілеўская // *Лінгвістыка і методіка в высшей школе : сб. науч. работ / Гродн. гос. ун-т им. Я. Купалы ; отв. ред. С. В. Гончар ; редкол.: О. А. Пантелеенко, Я. В. Разводовская. – Гродно : ЮрСаПринт, 2021. – Вып. 13. – С. 35–40.*
16. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы : больш за 65 000 слоў ; уклад. І. Л. Капылоў [і інш.] ; пад рэд. І. Л. Капылова. – Мінск : Беларус. Энцыкл. імя П. Броўкі, 2016. – 968 с.
17. Шуба, П. П. Сучасная беларуская мова : Марфаналогія. Марфалогія : вучэб. дап. – Мінск : Універсітэцкае, 1987. – 334 с.
18. Беларускі N-корпус [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://bnkorporus.info/-korporus.html>. – Дата доступу: 06.09.21.
19. Беларуская граматыка : у 2 ч. / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа ; рэд. М. В. Бірыла, П. П. Шуба. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985–1986. – Ч. 1 : Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск. – 1985. – 431 с.

## REFERENCES

1. Dzinhliauska, A. I. Suadnosiny pamizh slovautvaral'naj sinanimijaj i slovautvaral'naj paranimijaj u bielaruskaj litaraturnaj movie / A. I. Dzinhliauska // *Viesn. Grodzien. dziarzh. un-ta imia Yanki Kupaly. Sier, 3. Filalohija. Piedahohika. Psikhalohija. – 2022. – T. 12, № 1. – S. 29–38.*
2. Dzinhliauska, A. I. Slovautvaral'naja sinanimija i paranimija va uskhodnieslavianskim movaznaustvie / A. I. Dzinhliauska // *Nacyjanal'na-kul'turny kampanient u litaraturnaj i dyjalekt-naj movie : materyjaly resp. navuk.-prakt. kanf., Brest, 12 liut. 2021 h. / Brest. dziarzh. un-t imia A. S. Pushkina ; redkal. : L. V. Lievancevich, T. A. Kisiel', N. R. Yakubuk. – Brest, 2021. – S. 54–57.*
3. Ivanova, D. A. Slovoobrazovatel'naja paronimija v russkom i niemieckom jazykakh (na materialakh imion prilagatel'nykh) : avtorief. dis. ... kand. filol. nauk : 10.02.20 / D. A. Ivanova. – Kazan', 2016. – 24 s.
4. Shepiel', Yu. A. Antropocentrichieskij podkhod v oblasti dierivatologii sovriemiennogo russkogo jazyka (na materialie morfologichieskoj asimmetrii i izomorfizma adjektivnykh slovoobrazovatel'nykh riadov) / Yu. A. Shepiel' // *Lingvistika. Lingvokul'turologija. – 2014. – T. 7. – S. 110–127.*
5. Nikolajev, G. A. Slovoobrazovatel'naja paronimija v russkom i drugikh slavianskikh jazykakh / G. A. Nikolajev // *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Linguistica Rossica, 2. – 2006. – S. 33–42.*
6. *Lingvistichieskij enciklopedichieskij slovar' / gl. ried. V. N. Yarceva. – M. : Soviet. Encikl., 1990. – 685 s.*
7. *Hramatychny slounik prymietnika, zajmiennika, lichebnika, pryslouja / NAN Bielarusi, In-t movy i lit. imia Ya. Kolasa i Ya. Kupaly ; navuk. red. V. P. Rusak. – 2-je vyd., daprac. – Minsk : Bielarus. navuka, 2013. – 1135 s.*

8. Slounik bielaruskaj movy / NAN Bielarusi, In-t movy i lit. imia Ya. Kolasa i Ya. Kupaly ; układ. N. P. Yeusievich [i insh.] ; navuk. red. A. A. Lukashanec, V. P. Rusak. – Minsk : Bielarus. navuka, 2012. – 916 s.
9. Hrabchykau, S. M. Slounik paronimau bielaruskaj movy / S. M. Grabchykau. – Minsk : Nar. asvieta, 1994. – 478 s.
10. Tlumachal'ny slounik bielaruskaj movy : u 5 t., 6 kn. / pad ah. red. K. K. Atrakhovicha (K. Krapivy) ; AN BSSR, In-t movaznaustva imia Ya. Kolasa. – Minsk : BelSE, 1977–1984. – 5 t.
11. Tlumachal'ny slounik bielaruskaj movy : u 5 t., 6 kn. / pad ah. red. K. K. Atrakhovicha (K. Krapivy) ; AN BSSR, In-t movaznaustva imia Ya. Kolasa. – Minsk : BelSE, 1977–1984. – T. 1 : A – V / red. M. P. Loban. – 1977. – 604 s.
12. Tlumachal'ny slounik bielaruskaj movy : u 5 t., 6 kn. / pad ah. red. K. K. Atrakhovicha (K. Krapivy) ; AN BSSR, In-t movaznaustva imia Ya. Kolasa. – Minsk : BelSE, 1977–1984. – T. 4 : P – R / red. H. F. Vieshtart. – 1980. – 768 s.
13. Tlumachal'ny slounik bielaruskaj movy : u 5 t., 6 kn. / pad ah. red. K. K. Atrakhovicha (K. Krapivy) ; AN BSSR, In-t movaznaustva imia Ya. Kolasa. – Minsk : BelSE, 1977–1984. – T. 2 : G – K / red. A. Ya. Bakhan'kou. – 1978. – 768 s.
14. Tlumachal'ny slounik bielaruskaj movy : u 5 t., 6 kn. / pad ah. red. K. K. Atrakhovicha (K. Krapivy) ; AN BSSR, In-t movaznaustva imia Ya. Kolasa. – Minsk : BelSE, 1977–1984. – T. 5 : S – U / red. M. R. Sudnik. – 1982. – 663 s.
15. Dzinhlilieuskaja, A. I. Prymietniki-paronimy u bielaruskaj movie / A. I. Dzinhlilieuskaja // Lingvistika i mietodika v vysshej shkolie : sb. nauch. rabot / Grodn. gos. un-t im. Ya. Kupaly ; otv. ried. S. V. Gonchar ; riedkol.: O. A. Pantieliejenko, Ya. V. Razvodovskaja. – Grodno : YurSaPrint, 2021. – Vyp. 13. – S. 35–40.
16. Tlumachal'ny slounik bielaruskaj litaraturnaj movy : bol'sh za 65 000 slou ; układ. I. L. Kapylova [i insh.] ; pad red. I. L. Kapylova. – Minsk : Bielrus. Encykl. imia P. Brouki, 2016. – 968 s.
17. Shuba, P. P. Suchasnaja bielaruskaja mova : Marfanalohija. Marfalohija : vucheb. dapam. – Minsk : Univiersiteckaje, 1987. – 334 s.
18. Bielaruski N-korpus [Eliektronny resurs]. – Rezhym dostupu: <https://bnkorporus.info/korpus.html>. – Data dostupu: 11.05.22.
19. Bielaruskaja hramatyka : u 2 ch / AN BSSR, In-t movaznaustva imia Ya. Kolasa ; red. M. V. Biryła, P. P. Shuba. – Minsk : Navuka i tekhnika, 1985–1986. – Ch. 1. Fanalohija. Arfaepija. Marfalohiia. Slovautvarennie. Nacisk. – 1985. – 431 s.

*Рукапіс паступіў у рэдакцыю 11.05.2022*